

Галина ГАРБАР

Ключові поняття: особистість, культура, туризм, гостинність, соціальна практика.

Сутність методологічного аналізу полягає у визначеності принципів, підходів та конкретизації методів дослідження явища гостинності у сфері туризму. Всебічне вивчення проблеми відпочинку й туризму розпочалося нещодавно. Початок систематичному дослідженню туризму у вітчизняній науковій літературі поклали ринкові перетворення кінця 80-х – початку 90-х років ХХ століття.

УДК 316.7.01:17.022.1

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГОСТИННОСТІ ЯК СОЦІАЛЬНОГО ЯВИЩА

© Г. Гарбар. 2011

озвілля, відпочинок, подорожі, рекреаційна діяльність, тури стали предметом теоретичного осмислення вітчизняних філософів, істориків, соціологів, економістів, педагогів, фізіологів, географів, екологів. У більш широкому контексті загальні питання функціонування туризму, методологічні підходи до його типології висвітлені у працях [3 – 6]. С. М. Зелена, В. В. Нікольського, Є. М. Каневського, П. Т. Морголіна та інших.

Методологія аналізу явища гостинності є такою, як і методологія дослідження будь-якого виду цілераціональної людської діяльності. Складність полягає у тому, що категорія гостинності є глибинно ментальним за походженням явищем, яке потребує застосування інструментарію, який би допоміг вивчити більше ірраціональний, ніж раціональний рівень стосунків між гостем і господарем. Це означає, що досліджувати універсальну категорію буття людини – туристичну діяльність – треба використовуючи весь наявний інструментарій у галузі філософського знання.

Методологічною основою нашої роботи повинні стати принципи матеріалістичної діалектики, які, відображаючи об'єктивні моменти розвитку світу в усій його різноманітності, орієнтують і спрямовують наукове пізнання, зокрема і осмислення гостинності у сфері ту-

ристичної діяльності, на пошук істини. Це, передусім, принципи об'єктивності, єдності логічного й історичного, системності, цілісності, розвитку, загального зв'язку, причинності, які проявляються у наступному: в єдності й боротьбі протилежностей; взаємному переході кількісних і якісних змін; запереченні заперечення; сутності і явищі; змісті і формі; структурі й елементах; цілому й частині; необхідності й випадковості; можливості й дійсності; причині й наслідку; одиничному, загальному й особливому. Крім цього, в дисертаційній роботі використані методологічні принципи, які визначають соціально-філософську специфіку дослідження феномену гостинності:

- принцип історизму, відповідно до вимог якого феномен гостинності повинен розглядатися в закономірному історичному розвитку, в тісному зв'язку з конкретно-історичними умовами життєдіяльності людини в соціумі;

- принцип соціального детермінізму, який орієнтує на аналіз цілісних соціальних ситуацій, дій мас, макроскопічних закономірностей при дослідженні феномену гостинності, спираючись при цьому на причинне мислення в усіх суспільних процесах;

- принцип комплексності, який спрямовує на дослідження феномену гостинності з позицій усіх гуманітарних наук;

- принцип діалектичної єдності соціальної теорії і соціальної практики, який вказує на надійний критерій перевірки істинності теоретичних положень, що стосуються феномену гостинності у сфері туризму.

Застосування цих методологічних принципів дає можливість розглянути феномен гостинності в контексті історичного розвитку всього людства, визначити функціональну роль явища, яке досліджується, у надскладній соціальній системі (громадянському суспільстві), виявити основну закономірність формування і буття гостинності, детермінанти оптимізації взаємостосунків гостя і господаря в сучасному соціумі, зокрема в Україні. У нашій роботі доцільним є використання і загальнонаукових методів, які дають змогу здійснити глибоке соціально-філософське дослідження феномену гостинності як атрибутивної властивості діяльності у сфері туризму.

Вивчаючи питання, пов'язані з генезисом гостинності і особливостями розвитку туристичних відносин на різних етапах формування всесвітнього громадянського суспільства, необхідно використати передусім принципи єдності логічного й історичного, розвитку, історизму, соціального детермінізму та інші, а також загальнонаукові методи (узагальнення тощо). Розкриваючи зміст поняття гостинності як соціального явища і вивчаючи взаємозв'язок між суб'єктом (господарем) і об'єктом (гостем) як основну закономірність розвитку феномену, який розглядається у запропонованій роботі, варто застосувати, насамперед, принципи об'єктивності, системності, цілісності, розвитку, загального зв'язку, причинності, історизму, соціального детермінізму, а також такі методи, як аналіз, синтез, індукція, дедукція, моделювання, абстрагування тощо.

При виявленні і вивченні ознак гостинності в сучасній Україні необхідно використати насамперед принципи розвитку, соціального детермінізму, комплексності, діалектичної єдності соціальної теорії і соціальної практики, методи аналізу, синтезу, індукції, дедукції, моделювання тощо.

Пізнання процесу формування та взаємодії елементів проблемної ситуації досягається у вимірі постмодерністської культурологічної парадигми, що характеризується, як відомо, переходом від монізму, фундаменталізму, елементаризму, редуccionізму, лінійності й динамічності до інтегратизму, холізму, поліфункціональності, лінійності, додатковості, нестаціонарності та синергетизму.

Завдяки використанню такої сукупності методів можна найбільш плідно реалізувати перспективи використання в дослідженні різних за світоглядною орієнтацією праць вітчизняних і зарубіжних фахівців з філософії, історії філософії, соціальної філософії, політології, культурології, права, державотворення, соціальної роботи, психології, етики, історії культури і громадянського суспільства та інших.

Історичний розгляд гостинності дає можливість виявити багатство її форм, накопичених світовою спільнотою у процесі культурно-історичного розвитку. Певне ува-

лення про явище гостинності дають історичні відомості та сучасні джерела [2, 7]. Традиції гостинності у різних народів описує в своїй «Історії» Геродот. Найдавнішими будинками, побудованими з метою прийому гостей, можна вважати таверни. На початку XX століття було знайдено стовп з чорного каменю заввишки більше людського зросту, на якому клинописом були вирізані закони Хаммурапі (авілонський цар, який жив у 1792 – 1750 рр. до н. е.). За законами Хаммурапі власники таверн були зобов'язані доповідати представникам влади про відвідувачів, які замишляли злочин і обмовилися про це за обіднім столом. Якщо власник таверни не повідомляв про такі випадки, то його могли стратити. У тавернах того часу було погане харчування, вино часто розбавляли.

У країнах Стародавнього Сходу було прийнято подорожувати на верблюдах, збираючись у великі каравани. На караванних шляхах можна було побачити шатра, які розбивали для ночівель. Побоюючись нападів розбійників і піщаних бур, каравани нерідко зупинялися в так званих караван-сараях – своєрідних готельних комплексах, які складалися із загороди для верблюдів, приміщень для ночівлі людей, що оточувалися кріпосною стіною. Зручності, які надавалися мандрівникам в Азії, значно перевершували ті, на які можна було розраховувати в Європі. Навіть у період процвітання Римської імперії купці, мандруюча молодь, бродячі артисти, паломники після важкої дороги могли розраховувати в заїжджих дворах і тавернах тільки на зв'язку соломи і теплий бік свого коня, щоб не замерзнути.

Велика кількість населення стародавнього світу подорожувала з пізнавальною, спортивною метою чи з метою лікування. З розвитком торгівлі виникла потреба будувати для мандрівників не тільки заклади харчування, а й місця, де можна було б переночувати. Пересування на далекій відстані у ті часи було повільним і важким, таверн було мало і їх на всіх не вистачало, багатьом подорожнім доводилося сподіватися на гостинність власників приватних будинків. Потреба розвитку системи гостинності також зумовлювалася великою територією, яку займала Римська імперія.

Для більш-менш оперативного управління імперією була створена щільна мережа доріг, що з'єднували столицю з іншими містами, загальна протяжність якої становила 80 – 120 тис. км. Цими дорогами охоче користувалися подорожні. Ще в I ст. до н. е. у Римській імперії на всіх основних дорогах виникли державні заїжджі двори, які знаходилися на відстані одного дня їзди на коні, тобто майже через кожних 25 миль. Такими дворами користувалися тільки урядовці і гінці за спеціальними дозволами. Пізніше заїжджі двори надавали свої послуги всім мандрівникам. За певну плату подорожні отримували провідника, якісь засоби пересування, охорону в дорозі, а також житло і харчування.

Деякі багаті землевласники будували у межах своїх володінь власні заїжджі двори. Керівниками таких заїжджих дворів могли бути раби або вільновідпущені. У провінціях і в самому Римі існували «притулки» – готелі, які були цілим комплексом з садом, водоймищем у внутрішньому дворіку, залом для зустрічі поважних гостей і окремими кімнатами.

У римлян існувала певна класифікація готелів. Вони будували два типи «притулків»: один з них призначався для плебеїв (стабулярії), інший – тільки для патрициїв (мансіонес). Венеціанський купець-мандрівник Мазко Порожнисто, який відвідав Рим свого часу, був задоволений заїжджими дворами, відзначаючи, що в них «і королеві зупинитися не негоже».

Хоча більшість заїжджих дворів і таверн того часу продовжували користуватися сумнівною славою, система гостинності в Стародавньому Римі розвивалася. Особливо славилися знамениті римські бенкети, які влаштовувала знать. Для платоспроможних римських громадян організовували своєрідні «ресторани» в трактирах, особливою популярністю серед яких користувалося заклади римського шинкаря Секвілія Локарта. Римських кухарів вважали міською елітою і нагороджували гучними титулами. За часів правління імператора Адріана (111 – 138 рр. н. е.) вони заснували на Палатинському горбі свою власну Академію кулінарного мистецтва.

Під час культурно-історичного процесу

світової спільноти термін «гостинність» матеріалізувався у такому явищі, як госпіталь. Саме слово «госпіталь» (походить від латинських *hospes* – гостинний, *hospitalis* – гостинність) щонайменше до IX століття найчастіше вживали стосовно бідняків і мандрівників: «*hospitale pauperum et peregrinorum*» у значенні місця, де їм виявляли гостинність. Звичай гостинності були добре відомими «варварським» народам Європи, але з розповсюдженням християнства це поняття набувало ще одного важливого значення – гостинність і допомога відносно до тих, які цього потребують, добродійність.

Історія середньовічного госпіталю охоплює майже тисячоліття. Тим часом на сучасну лікарню з лікарями, медичними медсестрами, палатами і деякою спеціалізацією госпіталь починає бути схожим хіба що з XV століття; більше того, аж до пізнього середньовіччя (XIV – XV ст.) далеко не кожен госпіталь взагалі мав яке-небудь відношення до медицини.

Сам інститут госпіталів за тисячу років середньовіччя зазнав істотних трансформацій, частково пов'язаних із змінами в політичному устрої Європи і її господарського життя, частково – з церковними реформами, що зокрема стали наслідком змін в області ідеології і усього духовного «клімату». Розглядати госпіталь у середні віки як медичний центр – це не просто спрощувати, а перекручувати історію. Інститут госпіталів у середні віки спочатку мав зовсім зовсім інші функції, і госпіталі, такі як знаний *Hotel – Dieu* в Парижі, де догляд за хворими справді відігравав істотну роль (яку проте не варто переоцінювати) є швидше винятком, ніж правилом.

Госпіталь виник як один з церковних інститутів і був наділений «сакральною» гідністю, граючи роль своєрідної жертви Господові, тому розглядати його історію необхідно в контексті усєї християнської ідеології, що базується на Священному Писанні, і ширше – в контексті усєї соцікультурної історії середньовіччя.

У дохристиянських культурах, що типологічно передували латинському середньовіччю, – в античній і германо-кельтській, панували ідеали фізичної сили, молодості і кра-

си, а бідність, з необхідністю важкої фізичної праці, так само як і хвороба, що перешкоджає реалізації життєвих цілей і що не вписується в гармонійне буття космосу, свідчили про не досконалість людини і однозначно співвідносилися з парадигмою негативних значень. Бідні, хворі, каліки, люди похилого віку були найменш цінними членами суспільства, чим кінець кінцем і пояснюється відсутність суспільно санкціонованого звичаю піклуватися про них.

У епоху християнського середньовіччя стан речей принципово міняється. Євангельський постулат «блаженні жебраки» й невідома раніше позитивна оцінка фізичної праці й бідності стали тим абсолютно новим, «революційним» елементом ідеології, який значною мірою вплинув на всю соціальну рефлексію наступних століть і викликав до життя феномен каритативної (від латів. – *caritas* – любов до ближнього, милосердя) діяльності по відношенню до бідних став істотним елементом соціального і духовного життя суспільства.

Любов до ближнього і добродійність були однією з основних вимог, що пред'являються церквою до благочестивих християн. Життя святих, дивні історії і проповіді учили: голодних – годувати, роздягнених – одягати, полонених – викупляти, хворих утішати і оточувати турботою, мандрівникам – давати дах і їжу.

Добрі справи в ім'я віри і любові до ближнього розглядалися як засіб спокутувати власні гріхи і знайти порятунок душі, бо, як учив Христос, «якщо хочеш бути досконалим; піди, продай маєток твій, і роздай жебракам; і матимеш скарб на небесах; і приходи, і йди за Мною» (Матф. 19, 21). Але християнізація, що глибоко змінила світосприйняття людини, і релігійно-етичне виправдання, навіть звеличення бідності і страждань, проте не означали миттєвого перелому в суспільній свідомості і відмови від колишніх соціальних установок, тому в раннє середньовіччя (V – X/XI ст.) мирська добродійність дуже часто носила характер символічний характер і виражалася в основному в публічній роздачі милостині і даруваннях на користь

церкви і монастирів. Основна турбота про бідних здійснювалася з ініціативи церкви.

Вже з V ст. згідно з папськими приписами церква виділяла для піклування бідних чверть своїх прибутків. З початку VI ст. в усіх церквах Галії, яка була оплотом християнства в заселених германцями областях, стали складати спеціальні списки тих, хто потребує постійної матеріальної допомоги («*matriculae pauperum*»), передусім інвалідів.

Тоді ж у Західній Європі поширюється виниклий на християнському Сході інститут дьяконату, основним напрямом діяльності якого була турбота про бідних і хворих. Відвідувати хворих і вмираючих ставиться в обов'язок і священикам. Єпископи зокрема повинні були здійснювати верховне керівництво каритативної діяльності церкви у своїх єпархіях, організувати закупівлі зерна і створювати запаси на випадок голоду, в їх компетенцію входило також створення госпіталів [1].

Госпіталі стали однією з перших інституціоналізованих форм каритативної діяльності церкви. Ідея їх створення, як і інститут дьяконату, прийшла з Візантії. Там подібні установи виникають уже при імператорові Константині (IV ст.) у Константинополі і Кесарії.

На латинському Заході перші госпіталі при єпископських кафедральних соборах (до цього типу госпіталів відноситься і паризький *Hotel — Dieu*) з'явилися на межі V — VI ст. у Галії і кількість їх швидко збільшувалася. Кілька століть госпіталі влаштовували і при монастирях, а у високе середньовіччя (з кінця XI ст.) — в містах, зазвичай на пожертвування приватних осіб. Як уже зазначалося, спеціальної настанови піклуватися про хворих і створювати для цього будь-які особливі установи «монастирські лікарні» в католицької церкви ніколи не було. Госпіталь виник як інститут піклування про бідних (тобто що мають потребу) і в цьому сенсі він відрізнявся, наприклад, від римського «*valetudinarium*» (лат. *Valetudinarius* — хворий), де надавалася медична допомога легіонерам.

Призначення госпіталів, так само як і інші форми турботи про бідних і таких, що мають потребу, залежали в цілому від того,

які форми мала упродовж цього тисячоліття реальна бідність.

Бідні (*pauperes*) в середні віки — поняття широке і багатозначне, не пов'язане з певним соціальним шаром, тим більше з самим нижчим. Бідними вважалися не лише ті, хто бідний у матеріальному сенсі, а й ті, хто беззахисний, безправний, найбільш схильний до насильства і пригноблення, словом, усі, хто потребує допомоги через різні обставини, а значить не лише незможні, а й вдови, сироти, мандрівники (передусім паломники), раби і полонені, самотні жінки і, звичайно ж, завжди — безпорадні хворі, інваліди, немічні люди похилого віку, поранені.

Поняття «хворий» і «бідний» були для церкви майже синонімами і аж до пізнього середньовіччя ці категорії як об'єкти каритативної діяльності майже не розрізнялися, що особливо добре видно саме на прикладі госпіталів. Функції середньовічного госпіталю були набагато ширші, ніж функції сучасного: там не стільки містили хворих і надавали їм посильну допомогу, скільки давали притулок годували і взагалі матеріально підтримували бідняків, ослаблених і голодних, немічних людей похилого віку, сиріт; у госпіталях знаходили також дах і їжу мандрівники і паломники.

Такий строкатий склад «пацієнтів», точніше «постояльців» госпіталів — ще один аргумент на користь того, що церковний госпіталь у ті часи був чим завгодно — притулком, богадільнею, частково навіть готелем, але тільки не лікарнею як медичною установою. А тепер подивимося на його історію упродовж середніх віків. У ранне середньовіччя церковна добродійність виражалася передусім у турботі про тих, що голодують. Індивідуальні причини, через які людина впадала в стан бідності, були різні: війна, пожежа, мор худоби, старість, важка хвороба тощо, але існувала і одна постійна передумова бідності — голод, обумовлений війнами, низьким рівнем агрокультури і залежністю людини від природних катаклізмів. Де голод — там і хвороби, а міграції населення в пошуках харчування неминуче призводили до епідемій. За часів голоду люди знімалися з насиджених місць і

стікалися туди, де можна було знайти їжу, — в міста і монастирі, що стали першими центрами каритативної діяльності по відношенню до бідних і хворих.

Монастирі в раніше середньовіччя більше піклувалися про бідних, оскільки норми монастирського статуту наказували ченцям вести «апостольське життя» — «vita apostolica», тобто жити в стриманості і упокорюванні, бути бідними і самим піклуватися про бідних. У історії госпіталів це був час, коли основним типом госпіталю був монастирський, хоча треба зазначити, що під кінець раннього середньовіччя між монастирськими госпіталями спостерігалися деякі відмінності залежно від того, монастирю якого ордену вони належали.

Головним керівництвом по догляду за бідними і хворими для ченців став статут св. Бенедикта Нурсійського (близько 529 р.). За цим статутом у VIII — XI ст. жила більшість західноєвропейських чернечих громад, і щонайменше до XII століття правила «про догляд за хворими братами» саме з цього статуту робили найсильнішу дію у формуванні уявлень про функції і устрій госпіталів у цілому.

Відповідно до цих уявлень на початку

IX ст. в бенедиктинському абатстві Сен-Галлен (сучасна Швейцарія) створюється зразкова система госпіталів (і до цього зразка прагнуть потім усі монастирі ордену), куди входили окремі госпіталі для ченців (infirmarium), бідняків (hospitale pauperum), «світських братів» — конверси і що ще не прийняли постриг новиців, а також притулок для багатих гостей, тобто для тих, «хто прибув на коні». Пізніше до них додається лепрозорій, що знаходився, втім за монастирською стіною.

Отже, емпіричною основою концептуальних узагальнень у площині формування методологічного інструментарію дослідження феномену гостинності у сфері туризму є широкий масив результатів наукових досліджень, залучених з інших галузей знань: історії, політології, культурології, соціальної психології та правознавства. Гостинність як соціально-психологічна риса специфічної туристичної діяльності людини в культурологічному просторі передбачає можливість використання всіх відомих дослідникам методів аналізу соціальних явищ. Їх вибір, а тим більше їх комбінація, залежить від трьох факторів, а саме: від складності предмета дослідження; мети дослідження; досвіду, кваліфікації і намірів дослідника.

Список використаних джерел

1. **Абуков А. Х.** Туризм сегодня и завтра: Туристско-экскурсионная работа профсоюзов. М.: Профиздат, 1978. — 269 с.
2. **Воронкова Л. П.** История туризма: Учебное пособие. — М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2001. — 304 с.
3. **Зеленін С. М.**, Нікольський В. В. Основи туризму. [Посібник]. К., «Здоров'я», 1975. — 240 с.
4. **Каневский Е. М.**, Марголин Л. Г. Формула туризма. М.: Физкультура и спорт, 1974. — 154 с.
5. **Курилова В. И.**, Сермеев Б. В. Справочник для начинающего туриста. — Одесса: Маяк, 1990. — 181 с.
6. **Моргунов Б. П.** Туризм. Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по специальности № 2114 — Физ. воспитание». М., Просвещение, 1978. — 169 с.
7. **Устименко Л. М., Афанасьев І. Ю.** Історія туризму: Навчальний посібник. — К.: альтер-прес. 2005. — 320 с.

Резюме

• Розглядаються методологічні засади дослідження гостинності як головного стержня туристичної діяльності.

• Рассматриваются методологические основы исследования гостеприимства как главного стержня туристической деятельности.

• Study the methodological principles of hospitality as the main core of tourist activity.